

УДК 101:316.74

ГЕНЕЗА ДОСЛІДЖЕНЬ РИЗИКУ В СФЕРІ КУЛЬТУРИ ЗА УМОВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

О.А.Коваль,*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії***Ю.Е.Шерф***Національного технічного університету України**«Київський політехнічний інститут»*

У статті розглянуто та охарактеризовано основні підходи до розуміння ризиків. На основі сучасних розробок в сфері дослідження ризику визначено та проаналізовано трансформації та поширення ризиків на всі суспільні відносини за умов динамічної модернізації суспільства. Визначено поле подальших досліджень даної проблеми.

Ключові слова: ризик, культура, глобалізація.

В епоху великих трансформацій, в якій ми зараз перебуваємо, обсяг ризиків зростає настільки, що може блокувати процеси розвитку і стати фактором деструкції суспільства. З метою вираження суті соціальних процесів, що відбуваються, дослідники вдаються до термінів «історичний транзит», «суцільна трансформація» [5]. Поступово вчені приходять до висновку, що повний масштаб таких змін можна буде оцінити тільки з ретроспективної позиції. Трансформації такого масштабу несуть в собі драматичні протиріччя, викликаючи ріст ситуацій невизначеності. Негативні наслідки діяльності людини акумулюються, створюючи екологічний, генетичний, соціальний, технологічний, культурний вантаж. І цей вантаж не дає про себе знати до певного часу, суспільство не сприймає його як суттєву проблему, але він впливає на процеси суспільного життя та суттєво актуалізується в епохи масштабних перетворень. Сучасна наука для характеристики таких явищ використовує поняття «ризик».

Першими поняття «ризик» у наукових дослідженнях почали вводити представники економічних наук. Одним з перших проблему економічних ризиків досліджує А.Маршал. Саме його праці поклали основу економічному підходу до розуміння ризиків. Дж. М. Кейнс ввів в науку поняття «схильності до ризику» та одним із перших спробував дати класифікацію ризикам.

Метою даної статті є саме дослідження процесу становлення теорій, що вивчають феномен соціальних ризиків, а також обґрунтування цінності соціології ризику як методологічного підходу в суспільних науках.

Етимологія терміну «ризик» у різних мовах дещо відрізняється: круча, скеля («ridsikon», «ridsa» у грецькій), небезпека, загроза, лавирування між скелями («risiko», «risikare» у італійській); загроза («riday» у французькій).

На думку Гранатурова В. М., яку ми вважаємо найбільш оформленою, «ризик – це діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, в про-

цесі якої є можливість кількісно та якісно оцінити ймовірність досягнення передбачуваного результату або невдачі й відхилення від мети» [2].

Наукові дослідження ризиків та розробка теорії ризиків активізувалась в індустріальну епоху. Інтерес до цієї теми був обумовлений, в першу чергу, розвитком економіки та бажанням економічно активного населення до накопичення (збільшення) капіталу. Тобто категорія ризику використовувалась переважно в сфері фінансовій, а основне завдання наукових досліджень було зосереджене на математичному розрахунку шляхів досягнення максимального прибутку і мінімізації програшів. Основною метою була оцінки ситуації невизначеності та розрахунок виходу з цієї ситуації, коли визначено рівень ризику і є можливість прийняти вигідне економічне рішення. Відповідно до вимог розгляду ризику з таких позицій, основною наукою, яка розробляла методи дослідження цих процесів в індустріальну епоху, була математика (та її галузі). Були розроблені такі розділи математики, як теорія ймовірності, комплементарна математика (вона використовується у страхуванні, для якого ризик є основною категорією), математична статистика (такий підхід використовується при аналізі попереднього досвіду та розрахунку вірогідності настання подій), теорія прийняття рішень (застосовується при виборі оптимального рішення), факторний аналіз (використовується для аналізу взаємозв'язку між значеннями змінних) тощо.

У постіндустріальну епоху коло дослідження ризиків значно розширилось, ризик перестав сприйматися науковцями лише як економічний ризик (ризик збитку як альтернатива прибутку за умов невизначеності). Зміни середовища, в якому розвивається людство, стали об'єктом дослідження науковців (в першу чергу екологічні зміни) змінилось і розуміння ризику. Сьогодні ризики асоціюються не тільки з виключно економічними процесами.

Людство усвідомило, що основним капіталом суспільства є людський потенціал і тому дослідження способів прогнозування та мінімізації ризиків в соціальній і соціокультурній сфері стало одним із основних завдань соціології ризику на сучасному етапі розвитку. Випадковість соціально-економічних процесів, багатоваріантність відносин між суб'єктами, непередбачуваний характер науково-технічного прогресу, дефіцит інформаційних ресурсів для прийняття рішень, незбалансованість елементів економічної системи (сучасна система світового капіталізму), наявність антагоністичних класів, зіткнення суперечливих інтересів – це перелік лише основних сфер виникнення ситуацій нестабільності, невизначеності наслідків, тобто ризиків.

Одними із найсучасніших розробок в цій сфері є напрацювання Римського клубу, ООН та інших міжнародних організацій. Умовно виділяють три підходи до розуміння ризиків у суспільстві: культурно-семіотичний, розвинутий Мері Дуглас; оснований на теорії «суспільства ризиків», розробленої Ульріхом Беком та Ентоні Гідденсом; та підхід, розроблений в контексті теорії «калькулятивної раціональності» (Мішель Фуко та інші) [6]. Окремо ми хочемо відзначити роль Ніколаса Лумана, який зробив великий внесок в розвиток теорії ризиків. З його точки зору, поняття ризику ставить під сумнів раціональну природу діяльності людини. Важливим твердженням, яке довів Н. Луман, є те, що ризик існує лише в тих випадках, коли можливе рішення, без якого не було би втрат. Ризик є одним варіантом розгортання подій із переліку можливостей. Наявність його є випадковістю, але вчений акцентує на соціальній природі рішення, від якого піде відлік низки подій, які визначають результат – успіх або програв.

Абсолютні темпи змін в світі сьогодні вищі ніж будь-коли протягом людської історії. Основною причиною цих змін є ріст чисельності населення та матеріального виробництва. Обсяги виробництва зростаються швидше, ніж збільшується чисельність населення, що веде за собою певною мірою зростання середнього рівня добробуту. І в індустріальну епоху така тенденція вважалась позитивною, «ріст» прирівнювався до «покращення». Але на сьогодні таке швидке зростання «завело» людство в стан нестабільності, невизначеності – тобто ситуації, коли спрогнозувати (точно) результат будь-якої події неможливо.

Експоненційний ріст може відбуватися в двох ситуаціях: або об'єкт сам себе відтворює, або ріст зумовлений тим чинником, який сам себе відтворює[4]. Живі організми (в тому числі і людина) відносяться до першого типу відтворення, а, наприклад, промисловий капітал належить до другого типу, бо зумовлений самовідтворенням людини, – і фізичний і фінансовий капітал продукують ще більший капітал,

такий сучасний спосіб виробництва, зорієнтований на ріст і самовідтворення. Чисельність населення і економічний капітал в сучасному світі відіграють роль генераторів ризиків. Новий етап суспільства, до якого ми прямуємо, погоджуючись із Ульріхом Беком, можна назвати «суспільством ризику». Він вважає, що суспільство ризику ще не сформувалося до кінця, але швидка модернізація до цього веде. Бек також довів, що «коли в класичному індустріальному суспільстві «логіка» продукування багатства домінує над «логікою» продукування ризиків, то в суспільстві ризику такі відносини також зберігаються» [7, 12]. В суспільстві, яке своїм існуванням нарощує продукування ризиків, питання розвитку та впровадження технологій (у природне середовище, суспільство чи людину) повинні перекинутись вирішенням питань на основі політичного та економічного управління ризиками.

Бек вважає, що суспільство знаходиться на стадії переходу від індустріального суспільства до суспільства ризику, яке зберігає велику кількість характеристик індустріального суспільства, а центральним питанням такого суспільства стане ризик і засоби його попередження, мінімізації та управління. Основним принципом суспільства ризику стане безпека. Основним завданням людини, яка житиме в суспільстві ризику не буде досягнення певних цілей, а, навпаки, намагання уникнути негативних проявів – позбутися небезпеки. Ульріх Бек наголошує на тому, що «місце спільності потреби займає спільність страху» [7].

Ризики також є базовою категорією та об'єктом дослідження соціальної ризикології. Предметом дослідження цієї галузі знань виступає двоїста споглядально-руйнівна природа діяльнісного акту [6]. Соціологія ризику виникла на Заході декілька десятиліть тому. Оптимальна поведінка людини визначається оцінкою можливих надбань та втрат, оцінкою ризиків і вибором оптимального варіанта, для якого можна очікувати найкраще співвідношення прибутків та збитків при допустимих значеннях ризику. Виробництво, поширення і споживання ризиків складає один із аспектів функціонування сучасного суспільства, при чому ризики мають тенденцію до накопичення. Тобто Бек прийшов до висновку, що ризики не є виключними подіями чи наслідками окремих ситуацій, але вони постійно продукуються суспільством в усіх сферах життя, і існуючі суспільні відносини продукують все більшу кількість ризиків. При чому частина країн, спільностей, класів отримують прибуток від виробництва ризиків, а інші підпадають під негативний вплив ризиків.

Суспільні відносини формуються в межах конкретної культури, тому проблема ризиків опосередкована проблематикою культури. Виходячи з того, що культура є концентрованим вираженням всіх взаємозв'язків суспільс-

тва, в першу чергу економіки, ризику починають впливати на людину постійно впродовж усього її життя. Досліджуючи специфіку культури суспільства, можна визначити і охарактеризувати фактори ризику, «вплетені» в мереживо культури. З нашої точки зору, в сучасних умовах найбільшої уваги та оцінки потребують зазначені нижче фактори, оскільки досягнення вірних цілей саме в цих напрямках визначить майбутнє світової спільноти.

У економічній сфері ми виділяємо наступні фактори ризику: нерівноцінний світовий розподіл праці, поглиблення світової фінансової кризи; силові вирішення питань на нафтовому ринку, залежність виробництва від невідновних енергоресурсів, «прірва в розвитку» між країнами, використання застарілих способів виробництва. У політичній та інституційній сферах одними з основних генераторів ризиків ми вважаємо: загострення політичних та економічних стосунків між різними країнами. Відсутність науковообґрунтованої макромоделі та стратегії соціально-економічного розвитку для світового співтовариства, тероризм.

У соціально-демографічній сфері це наступні фактори: «старіння» та зменшення населення в розвинутих країнах, трудова міграція, погіршення якості освіти, урбанізація, занижене положення жінки по відношенню до чоловіка, висока смертність та короткий термін життя (у менш розвинутих країнах). У технологічній сфері ми виділяємо відсталість технологій частини країн, завищена вартість сучасних технологій та моральна та матеріальна застарілість використовуваних, нерівномірний розподіл інвестицій по країнах та регіонах, концентрація наукових працівників в певних країнах, неспроможність фінансування наукових розробок відсталими країнами, низька комп'ютеризація та складність доступу до світової мережі в економічно слабозрозвинутих

країнах, «цифровий тероризм», концентрація науково-дослідних центрів «в руках» великих корпорацій та закритість доступу до нових технологій, завищена вартість нової цифрової техніки тощо.

В екологічній сфері особливої уваги набувають проблеми, пов'язані з забрудненням атмосфери, гідросфери, літосфери як наслідок інтенсифікації виробництва. До цієї групи проблем належать і виснаження ґрунтів внаслідок відсутності сівозміни, використання мінеральних добрив та хімікатів для боротьби зі шкідниками, зникнення видів флори і фауни, знищення озонового шару за рахунок викидів промисловості, вживання генно-модифікованої продукції, забудова «диких» територій містами і витіснення флори і фауни з їхнього середовища існування.

Суспільні відносини, які є основою капіталістичного суспільства, є фундаментом, який визначає ризику як обов'язковий фон людського існування. Сучасні процеси модернізації суспільства багатогранні, що і зумовлює багато теоретичних розробок і підходів до вивчення ризиків. З нашої точки зору, дослідження ризиків повинно відбуватися на стику таких наук як філософія, економіка, математика, соціологія, статистика, психологія, політологія тощо з використанням міждисциплінарного підходу та методів системного аналізу. І, враховуючи ту динаміку розвитку, яку демонструє суспільство на нинішньому етапі, ми вважаємо, що для аналізу суспільних процесів необхідно використовувати ризикологію як методологічний основу дослідження. А оскільки розробок в цій сфері, особливо серед вітчизняних дослідників, відносно небагато, ми бачимо необхідність подальших наукових досліджень в сфері аналізу соціокультурних процесів з позиції вивчення їх ризикогенності для попередження негативних явищ в суспільному житті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буянов В.П. Управление рисками (рискология) / В.П. Буянов, К.А. Кирсанов, Л.А. Михайлов. – М.: Экзамен, 2002. – 384 с.
2. Гранатуров В.М. Риски підприємницької діяльності: проблеми аналізу / В.М. Гранатуров, О.Б. Шевчук. – К.: Зв'язок, 2000. – 152 с.
3. Медоуз Д., Рандерс Й., Медоуз Д. Пределы роста. 30 лет спустя / Д. Медоуз, Й. Рандерс, Д. Медоуз. – М.: ИКЦ «Академкнига», 2007. – 342 с.
4. Рогов М.А. Риск-менеджмент / М.А. Рогов. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 119 с.
5. Яковенко И.Г. Риски социальной трансформации российского общества. Культурологический аспект / И.Г. Яковенко. – М.: Прогресс-Традиция, 2006. – 356 с.
6. Яницкий О.Н. Социология риска: ключевые идеи / О.Н. Яницкий // Мир России. – 2003. – Т. XI. – № 1. – С.3–35.
7. Ulrich Beck Risk society: towards a new modernity Sage Publications London Thousand Oaks New Delhi in association with Theory, Culture & Society. – 185 p.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2010 р.